

"Sandkilen" - vad som blev kvar av odlingsmarkerna vid Sand

av Tom Sävström

"Sandkilen". Teckning: Lef Blomkvist.

"Liten men naggande god" är en sliten klyscha, som vi dock gärna tar till heder när Sandkilen ska presenteras. Den lilla ängen, endast 250 m² stor, ligger vid Sand i Ramnäs socken, ca två kilometer norr om Skogsmuren. En inte alltför djärv gissning är, att namnet Sand har sitt ursprung från det som i vägskärningar och dikesrenar tydligt framträder "i dagen", nämligen

omgivningens rika tillgång på fin mossand.

När vi ändå är igång med namn, så tar vi Sandkilen på än gång. Förr var det inte ovanligt att de allra första farvägarna förbi gårdar och torp drogs rakt över gårdstunet, (säkert praktiskt på den tiden). Förbipasserande däremot fick möjligen en känsla av att

göra intrång på den mest privata delen av torpets ägor. Så var det vid Sand fram till mitten på 1980-talet, då skogsbolaget Stora byggde ny väg, vars sträckning drogs litet mera diskret runt loge och stugknut. Mot logens södra gavel kom den ursprungliga och den nya vägen att bilda en kil av den kvarvarande ängsmarken, och för oss i Naturskyddsföreningens slättergille var namnet på kommunens minsta slätterräng givet.

En promenad i torpets omgivningar ger vid handen att där en gång funnits ett småskaligt odlingslandskap med åkrar, hagar och ängar. Odlingsmarken var i huvudsak belägen söder och väster om torpet. Dessa marker skogsplanterades på 1950-talet, vissa markavsnitt har fritt igenvuxit, mindre arealer närmast bebyggelsen har förblivit öppna, där de sandiga åkrarna med tiden mer eller mindre "naturaliserats". På senare tid har jägarna vissa år nyttjat den västra delen som viltåker, där viltet bjudits på foder-märgkål. En mycket fin gammal ängs/betesmark söderut tallplanterades av Stora i slutet på 1980-talet. Nuvarande Sandkilen är med andra ord vad som blev kvar av de forna ängs- och betesmarkerna kring Sand.

I samband med den landsomfattande ängs- och hagmarksinventeringen i slutet på 1980-talet noterades en intressant flora på den nämnda, då nyligen tallplanterade ängen, bl a fältgentiana. I klassningen som gjordes ansågs ängen ha "utvecklingsmöjligheter". Men att riva upp tallplantorna och hävda marken på annat

vis blev aldrig aktuellt. Något år tidigare hade jag funnit fjolårs-exemplar av gentianor på en moränhöjd längre västerut, så denna torde en gång i tiden varit vanlig kring Sand.

I Naturskyddsföreningen började vi diskutera insatser för att rädda den spillra av ängsmark som nu fanns kvar i området. Ingrid Åkerberg och jag själv hittade 1993 enstaka "förkrympta" exemplar av gentianor på Sandkilen. Och inte bara dessa. Där fanns också de arter kvar som Lars-Ture Nordin 1989 fann i den tallplanterade delen, förutom den redan nämnda fältgentianan också backnejlika, svartkämpar, kattfot och låsbräken. Vid påföljande inventeringar noterade vi också knippfryle, pillerstarr, smultron, gråfibbla, svinrot, liten blåklocka, jungfrulin och darrgräs. Annat intressant som ryms på dessa kvadratmetrar är luddhavre, stagg, blåsuga, ängsskallra, ängsvädd och ljung. Och som sig bör växer på ängen också prästkrage, johannesört, rölrika och gulmåra. Säkra inslag i torparmors midsommarbukett. Som extra prydnad står mitt i "kilen" en vacker och vissa år rikligt fruktbarande apel. Kaffe i backen intill när apeln står i blom och ljuder och sjuder av humlor och bin utgör en trevlig upplevelse.

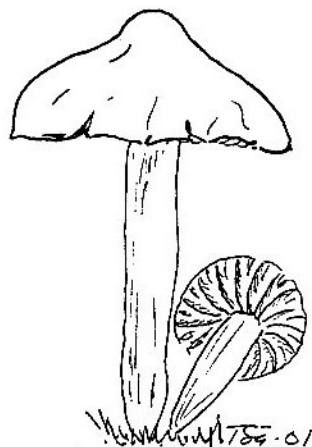
Lien räddar fältgentianan

Vårt arbete med floravård av Sandkilen kom igång på eftersommaren 1994, efter kontakter med markägaren och med Knut Östlund, boende i Sand. I sju år har vi nu slagit ängen med lie

och redan andra året efter starten räknades till 17 exemplar av fältgentianan, som alltså snabbt svarade positivt på hävden.

Praktfull skönhet i hackslåttängen

Sandkilens svampflora är inte särskilt artrik, men det fynd som gjordes i oktober år 2000 var en stor överraskning. Vid tillfället fanns scharlakans- och sprödvaxskivling i hackslåttmarken. Och bland fibbleblad och ljungtuvor stod en grupp härligt röda hattsvampar. Det var inte bara det praktfullaste och vackraste en äng kan visa upp som stod där, utan också det skönaste. Praktvaxskivlingen (*Hygrocybe splendissima*) var därmed den senaste i raden av fina ängssvampar som på senare tid hittats i Surahammars kommun. Roligt att vårt första fynd av denna ovanliga art gjordes på Sandkilen. Det blev ståpås och en extra sporre att fortsätta den traditionella hävden av Sandkilen. Trots ängens litenhet har den ur florasynpunkt stort värde och den har förmodligen, sett ur ett historiskt perspektiv, hävdats under mycket lång tid.

Praktvaxskivlingen vid Sand.
Teckning: Tom Sävström

Sand är ett gammalt f d arrendetorp under Ramnäs Bruk. Till torpet hörde bl a en sk skvaltkvarn, belägen i Kvarnbäcken söder om torpet. Rester efter denna kvarn finns kvar än idag och kan ses i bäcken strax väster om vägen. Sannolikt nyttjades kvarnen även av torparna i Muren och Ulvsbomuren. Knut har en kvarnsten liggande framför förstuttrappan.

Johan och Stina Östlund var de som senast arrenderade och brukade Sand, fram till 1960-talet. De kom från Nås i Dalarna år 1916.

Praktvaxskivlingen

Fyndet vid Sand ändrar utbredningsbilden i Sverige

Praktvaxskivlingen är en ganska stor blodröd-orange vaxskivling med upp till 6 cm bred hatt. Hatten har mer eller mindre tydlig puckel och hattkanten är vågig. Lamellerna är ljusare än hatten med gulaktig egg. Foten är kraftig, torr, fibrig, oregelbundet sammantryckt och vriden, något ljusare än hatten och tydligt gulaktig mot basen.

spridd i större delen av Europa, men överallt sällsynt. I Danmark funnen på 11 % av 238 undersökta ängs- och betesmarker.

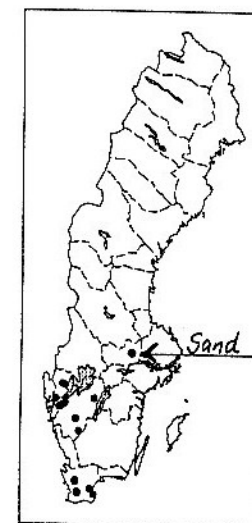
Även vid Sand förekommer stagg och ljung som följearter på växtplatsen. Den vackra praktvaxingen har ett mycket högt indikatorvärde.

En viktig karaktär hos praktvaxingen är den tydliga doften av honung, speciellt framträdande på torkat material. När min kollekt låg på torkning hemma spred den en söttaktig doft av honung som kändes i hela rummet. Ett par förväxlingsarter är blod- och scharlakansvaxingen, men ingen av dessa luktar honung.

Arten är rödlistad som missgynnad, främst beroende på förändringar inom jordbruket, genom att naturbetesmarker och slåtterängar överges och växer igen. Konstgödsling av betesmarker utgör också ett hot.

Utbredningskartan här intill visar praktvaxingens förekomst i Sverige, (ArtDatabanken 1997). Enligt senaste rödlistan (år 2000) anges den från endast fem landskap. I Skåne uppges praktvaxingen växa i hedartad, mager grässvål med stagg och ljung på betad fäladsmark med lång historia av hävd. I Västergötland är arten funnen i mossig naturbetesmark. Är för övrigt

Tom Sävström

Utbredningen av praktvaxing i Sverige, ArtDatabanken, 1997. (Red. markering av Sand).

Litteratur:

- ArtDatabanken, SLU, 1997, Rödlistade svampar i Sverige, Artfakta.
- ArtDatabanken, SLU, Rödlistade arter i Sverige 2000.
- Boertmann, 1995, Vokshatte.

Sett och hört i markerna

Sammanställt av Mikael Leppälampi

Så blev det äntligen sommar efter en kall seg vår. Traktens jordbrukare kunde så först två veckor senare än normalt i år och nu kring midsommartid står högsommarblommorna i sin fulla prakt.

Året som gick avslutades som bekant med en mild decembermånad, vilket gjorde att många nya arter noterades för denna månad. Vid nyårstid kom så kylan och snön och det blev kallt fram till mitten av mars, då vindarna vände till sydliga och vårfåglarna började anlända. Det kan nämnas att den vitnåbade islommen som upptäcktes i Glåpen 3/12 låg kvar fram till isläggningen 24/12.

Nya arter, som inte tidigare setts i december månad i kommunen, blev följande;

Kricka 31 ex vid Högbymaden 2/12.

Svärta 7 ex vid Gnien 2/12.

Fiskmåsa 34 ex vid Fiskartorpsängarna samt 18 ex vid Gnien 2/12.

Skrattmåsa Virsbo 3/12.

Grågåsa 6 ex över Östersjön 4/12.

Morkulla Aspholmen Glåpen 5/12.

Salskrake 6 ex i Glåpen och 2 ex vid Gnien 26/12.

Vitkindad gåsa 2 ex bland 172 kanadagäss i Västersjön 9/12.

Blåsand 2 ex Högbymaden 10/12.

Sädgåsa 6 ex över Kilbäcken 10/12.

Vigg 34 ex i Gnien 23/12.

Trana 2 ex som landade på Bryggeriängen, Gnien, och blev kvar till 26/12.
Enkelbeckasin 1 ex stöttes i Kohagen 26/12.

I Ramnäs fanns en **gråspettthane** vid talgutfodring hela december. Fyra fynd gjordes i januari på följande platser; 1 hona vid Seglingsberg 1/1, 1 ex skrämde ur en lada på Storängen 12/1, 1 hane vid talgutfodring vid Furnäs 17/1 samt 1 ropande vid Lisjö 20/1. **Rödvingetrast** (3 ex) fanns med bland 200 **björktrast** vid Näs, Östersjön 16/12.

En omfattande **tallbitsinvasion** upplevdes i landet i höstas. Tallbitar sågs långt in i februari, vilket är mycket ovanligt i våra trakter. En honfärgad **snatterand** rastade tillsammans med **gräsänder** i Magsjön 5/1, vilket är första januarifyndet i kommunen av denna art. **Ormvråk** sågs vid olbergafälten 16/1 samt vid surtorpsfälten 17/1, där även en **fjällvråk** höll till samma dag. Under årets tre första månader fanns 4 ex **turkduva** vid en fågelmatning på Ringvägen i Sura. Man måste gå tillbaka till början av 70-talet för att finna vinterfynd av turkduva i kommunen. Sex fynd av **gärdsmyg** rapporteras i januari, vilket

är månadsrekord för arten sedan 60-talet.

En **dubbeltrast** sågs vid Långsjön 7/1 samt 1 ex i en rönn hela januari ut vid Färmanbo. Den 19/1 dök det upp en **svarthätta** (hane) på en fågelmatning vid Brattheden. Fågeln var kvar hela månaden ut. Det bjöds på bl a pannkaka som tycktes vara favoritfödan. Det är första januarifyndet någonsin i kommunen. Vid Västersjöns norra vassar sågs 4 ex **skäggmes** 28/1. **Stjärtmes** av den kontinentala rasen sågs med 4 ex i en stjärtmesflock vid Sägendammen 8/1. Rasen har aldrig tidigare noterats i Västmanland.

Stare har setts på flera platser i januari, bl a 5 ex på telefontråd på Turkiegården 6/1, 3 ex på la'gårdbacken vid Sörby 9/1, 1 ex på fågelmatning på Dammgården i Virsbo 11/1, 1 ex på fågelmatning vid Billsbovägen i Sura 14/1 samt 5 ex Åliden 21/1. Januarifynd av stare är extremt ovanligt i trakten.

Stenknäck är en typisk fågelbordsart om solrosfrö erbjuds. 3 ex sågs vid Tråddragarvägen i Ramnäs den 12/1 samt 4 ex vid Skolgatan i Sura 13/1. **Bo- och bergfinkar** har setts på flera utfodringsplatser under vintern. **Steglitz** (12 ex) satt i en klibbal söder om Bygg o Trä 16/1. En ungfågel av **sävsparr** sågs på oskördad havreåker vid Gnien 13/1 och 20/1 och det är mycket ovanligt med sävsparrs fynd i januari. 5 **kungsörnar** sågs i luften samtidigt en blåsig dag vid Stora Flyten (18/2).

Strandskata

Blåsåsa (2 ex) ingick i en flock med 7 **sädgåss** som sträckte över Lisjö 25/3. **Rackelhane**, som är en bastard mellan orrtupp och tjäderhöna, uppehöll sig vid Glåpens badplats 10-11/3. 2 **slagugglor** hördes på två olika lokaler under föreningarnas uggleräknarkväll 17/3. **Pärlugglan** har hörts på ett 20-tal platser i kommunen under våren. **Råka** har setts vid Elingbo 25/3, Hovgårds gårde 2/4 samt vid Västsura gården (2 ex) 23/4. En **snösparr** sågs sträcka över Lisjö ängar 16/3, vid Storängen rastade 75 ex 31/3, vid Gnien 1 ex 1/4 samt 4 ex 3/4 vid samma lokal.

Vid Gnien sträckte en **fjällgåsa** i en flock med 28 **sädgåss** 1/4. Ett 20-tal **mindre sångsvan** har iakttagits då de passerat våra trakter under våren. Kvällen den 3/4 rastade hela 800 **sångsvanar** i Gnien. I Norrsjön har 62

sångsvan legat under hela april. **Storskarv** (2 ex) sträckte över Gnien 1/4, samt 1+3 ex 3/4 vid samma lokal. **Strandskatan** sågs med 1 ex vid Gnien 7/4 och den 30/4 rastade 2 ex på Säterängen.

I en sälj efter Östersjöns strand, 600 meter söder om Sura kyrka, upptäcktes en honfärgad **brandkronad kungsfågel** 8/4. Det är första fyndet av denna fågel i kommunen. Även en **kungsfiskare** upptäcktes efter strandkanten då man senare eftersökte den brandkronade. Första **ringtrasten** noterades från Lisjö ängar 8/4. Senare även 1 ex vid Ramnäs prästgård 9/4, 1 ex Hällen, Ramnäs, 12/4, 1 ex Annehill 17/4 samt 1 ex Hasselbo 29/4. Över Gnien sträckte en **glada** 9 april.

Den 12/4 kom **svarta rödstjärten** till Suras bruksområde. Två hanar har sedan hörts sjunga under april-maj utanför Hjulverkstaden. Vid Lisjö ängar rastade 4 **spetsbergsgäss** 15/4. **Lappsparr** har hörts sträcka vid Morsjö öga 16/4 samt rastande vid Sörbyängen 24-25/4. Några flockar **sjöorre** är rapporterade från bl a Glåpen 1 par 21/4 samt 4 ex 25/4, Gryten 5 ex 11/5, Glåpen 12 ex 11/5 och slutligen vid sistnämnda lokal 4 ex 13/5. I Virsbojsjön rastade 1 par **småskrake** 22/4. Även vid Glåpen sågs 1 par 8/5 och vid Sörsjön 1 hane 29/5. **Salskraken** rastade vid Glåpen med en toppnotering 23/4 på 14 ex. Vid Lisjö ängar rastade en ensam **myrspov** 24/4.

Årets första **rördrom** tutade från Västersjöns norra del den 27/4. Den

har sedan även hörts från Glåpen och Lisjövikens. I Sörsjön rastade en ensam **smålom** 29/4. Rekordtidiga **svarttärnor** (2 ex) kom till Gnien redan den 2/5. Senare i maj har man uppskattat till cirka 30 bon, uppdelade på två kolonier, vilket troligen är den största i Sverige. Kvällen den 11/5 kunde man höra 2 **dubbelbeckasiner** spela från Säterängen vid Gnien. Vid Sörsjön sträckte **ejder** (2 ex) 12/5 och den 15/5 låg en **svärta** (hane) i Östersjön. En **ängshök** (hane) jagade över Lisjö ängar 15/5.

Den enda **mindre flugsnapparen** som rapporterats är en sjungande hane vid Hasselbo från mitten av maj och framåt. Den 23/5 upptäcktes en **amerikansk kricka** bland krickorna vid Lisjö ängar. Denna ras av kricka har aldrig tidigare rapporterats från Surahammars kommun.

Lisjö ängar var en fin fågellokal fram tills att vattnet pumpades bort i slutet av maj. Bl a rapporteras därifrån om den största vårflock av rastande **större strandpipare** i trakten med 16 ex 24/5 och samma dag och lokal 17 ex **mosnäppa**. **Myrsnäppan** sågs också med 2 ex vid Lisjö ängar 23/5 samt vid Högbymaden med 1 ex 31/5. Under några timmar på morgonen den 24/5 rastade en flock om 5 **fjällpipare** nära 66:an vid Storängen. En **smalnäbbad simsnäppa** sågs vid Högbymaden 26-27/5. Slutligen den 31 maj sågs en **rödspov** gå och näringssöka bland några **rödbenor** på Högbymaden.

Notiser

Nyårsvandringen 2001

Föreningens traditionella nyårsvandring gick av stapeln den 21 januari. I år var det meningen att vandra runt bruksområdet, men efter överläggningar fick det bli än norrut där det fanns öppet vatten.

Promenaden ner till Stenhuset bjöd på 3 stenknäckar som satt och "tickade" i en björk i korsningen Östergatan-Götavägen. I det rinnande vattnet vid Rosa herrgården sågs strömstaren näringssöka. Nedanför slussen simmade en kniphane. Vid Sätten fanns 3 viggas bland ett 30-tal gräsänder. Även här sågs strömstare.

Fikat intog vi vid Magforsen där hungriga gräsänder fick vara med på ett hörn, då det bjöds på brödkanter. Vid Mossfallet passerade en flock på 150 grönsiskor. På hemvägen efter åkanten vid Dammen hade bävern nyligen varit på besök. Aspar i olika grovlekar hade gnagts av.

Stärkta i både kropp och själ efter några timmars promenad, var vi åter tillbaka vid samlingsplatsen för uppbrott.

Mikael Leppälampi

Årsmötet

Avhölls den 14 mars i Hembygdsgården och leddes mästerligt av vår hedersordförande Harald Wederus. Till ny kassör invaldes Lars Bsenko, som hälsas välkommen in i styrelsearbetet. Lars stora naturintresse ligger som bekant främst inom svamparnas

värld, ett område han besitter med gedigna kunskaper. Den avgående kassören Frank Nilsson tackades för sina insatser i styrelsen och valde istället att bli kvar som styrelsesuppleant.

Floravård i "kungliga" betesmarker

Eftermiddagen den 7 april var mulen med någon plusgrad och stundtals lätt duggregn. På föreningens programblad stod floravårdsarbete i de fina betesbackarna vid Kungshammar i Ramnäs. Vi började med uppsättning av 4 st nysnickrade starholkar. Lennart var noga med att de skulle riktas mot öster för att inte solexponeras för mycket och Mikael uttryckte med säkerhet att starar redan denna vår kommer att flytta in i samtliga holkar. Uppföljning längre fram på säsongen får visa om föreningens fågelkännare får rätt.

Därefter vidtog röjning av smågranar i kraftledningsgatan i markens östra del. Vi lystrade till vacker trast- och rödhakesång. En ormvråk "spel-flög" över skogsbrynet i öster och första skogsnäppan röjde ljudligt sin identitet då den "drog" över landskapet. Gröngölingen som brukar häcka i någon av betesmarkens aspar ropade flitigt från sitt revir.

En tidig vårsvamp, liten vårattskivling, växte i gruset på den intilliggande banvallen. En något ovan-